

EGY NAGYON GLOBÁLIS SZKEPTICIZMUS

FARKAS KATALIN

A szkeptikus filozófia ismertetésénél a legtöbb szerző nem mulasztja el megjegyezni, hogy a globális szkeptikus konklúzió ellentmond a mindennapi tapasztalatnak, a *common sense* álláspontjának. A mindennapi életben számos esetben állítjuk, hogy tudunk valamit¹ és a tudás eseteit megkülönböztetjük a tévedés vagy a pusztá vélekedés eseteitől – a szkeptikus ezzel szemben azt állítja, hogy soha nem tudunk semmit.

Ez az ellentmondás persze némileg paradox. Ha a szkeptikus szerint nincs remény rá, hogy megszerezzünk valamit, amit a mindennapi életben egészen természetesnek találunk, akkor nyilvánvaló, hogy az ő tudással kapcsolatos kritériumai, kívánalmi különböznek a mindennapi életben alkalmazottaktól. A kérdés az, hogy vajon honnan származnak ezek az elképzelések. Nem valószínű, hogy bárki is születése percétől az igazolás végtelen regresszusának problémájával viaskodna; amikor a megismerés lehetőségének problémájával elkezd foglalkozni, a filozófus sem nagyon tehet mást, mint hogy a tudás mindennapi, intuitív fogalmából induljon ki. Lehet vitatkozni a mindennapi nyelv relevanciájáról a filozófiában, de hogy az első kimondott szó az övé, azt nemigen lehet tagadni. Mármost ha a tudásból indulunk ki, amelyet naponta a magunkénak mondhatunk, hogyan juthatunk arra a következtetésre, hogy nem létezik? Tulajdonképpen *mi* is az, amit a szkeptikus szerint nem érhetünk el soha?

Amikor Sókratés megkérdezi Theaitétost, hogy szerinte mi a tudás, Theaitétos azzal válaszol, hogy szerinte van ilyen tudás is meg olyan is – tudás a geometereké és tudás a cipőkészítőké meg a többi mesterembereké is. Sókratés erre persze azt feleli, hogy ő éppen arra kíváncsi, ami mindebben *közös*. Bárki, aki érti a nyelvet és rendelkezik a tudás mindennapi, intuitív fogalmával, föl tud sorolni

¹ A következőkben gyakran fogok beszélni a tudással kapcsolatos kifejezések alkalmazásáról a mindennapi életben, vagy arról, hogy azt állítjuk, hogy tudunk valamit. Ezekben az esetekben nem föltétlenül az aktuális alkalmazásra gondolok, hanem arra, hogy a körülmények mérlegelésével mit válaszolnánk arra a kérdésre, hogy valaki rendelkezik-e tudással. Egy vizsgáló diákot figyelve meglehetősen nyilvánvaló lehet, hogy az illető tud valamit, vagy nem, vagy csak találmorra mond ezt-azt – ehhez nem szükséges, hogy valaki főnhangon megjegyezze, hogy „ez az ember tud valamit”.

olyan eseteket, amikor tudásról beszélünk. A filozófus attól filozófus, hogy ennek az alkalmazásnak a *föltételeit* akarja megállapítani; mi az, ami ott van mindig, amikor tudásról beszélünk, s ami hiányzik a tévedésnél vagy a pusztá vélekedésnél.

A filozófus tehát a tudás mindennapi fogalmából kiindulva megpróbál filozófiai fogalmat csinálni. Megkísérli megragadni és explicitté tenni azokat a föltételeket, amelyek az intuitív fogalommal összhangban a tudás lényegét fejezik ki. A szkeptikus is ezt az utat követi. Elsőként fölállít egy föltételt, amely nyilvánvalóan szükséges ahhoz, hogy tudásról beszélhessünk, csak hogy utána alapos vizsgálattal kideríti, hogy ez a föltétel *valójában soha nem áll fenn*. (Például föltételként szabjuk meg, hogy a tudáshoz megfelelő igazolás szükséges, csak hogy a megfelelő igazolás végtelen regresszust von maga után, ami soha nem teljesíthető, következésképpen nem tudunk semmit.) Egy ezzel párhuzamos másik taktikára is gyakran látunk példát: a szkeptikus megfogalmaz egy negatív föltételt, amely – magától értődő, ha kicsit is belegondolunk – egészen biztosan nem-tudást eredményez; a következőkben viszont kiderül, hogy ez a bizonyos föltétel még a legbiztosabbnak vélt tudás-eseteinkben is jelen van. (Mondjuk összeférhetetlen lenne a tudásról alkotott elképzelésünkkel az, ha tudhatnánk valamit, amit csak álmodunk; a szomorú helyzet viszont az, hogy ezt a lehetőséget soha nem zárhatjuk ki.)

A szkeptikus konklúzió tehát a filozófiai fogalomalkotás lehetetlenségét állapítja meg; nem tudjuk meghatározni, hogy mi a közös a geometernél és a cipőkészítőnél, nem tudjuk explicitté tenni, hogy milyen elveket követünk a fogalom mindennapi (vagy akár tudományos) alkalmazása során. Azok a föltételek ugyanis, amelyek a legkézenfekvőbbnek látszanak, s amelyekről nem mondhatunk le, egyszerűen alkalmatlanok tudás és nem-tudás szétválasztására.

A fönt vázolt gondolatmenet egyszersmind föltárja a szkeptikus gondolatmenet alternatíváit is. Nagyjából kétfajta antiszkeptikus érv képzelhető el (persze ezek nem válnak el mindig élesen): megpróbálhatunk amellett érvelni, hogy a szkeptikus rosszul kezdett hozzá a tudás föltételeinek megállapításához, s megkísérelünk olyan föltételeket adni, amelyek – amellett, hogy szintén összhangban vannak az intuitív elképzeléssel és a mindennapi életben történő alkalmazással – teljesíthetők, azaz nem vezetnek szkeptikus konklúzióhoz. (Ebbe a kategóriába sorolnám például a Putnam-féle antirealista érveket [lásd *Reason, Truth and History*]: általánosan elfogadott, hogy annak, hogy egy állítást tudjunk, föltétele, hogy igaz legyen, s ebben az esetben egyáltalán nem mindegy, hogy hogyan is vélekedünk az igazságról; a föltétel pedig szinte automatikusan teljesíthető lesz, ha az igazság nem radikálisan nem-episztemikus. Ez azt jelenti, hogy nem képzelhető el, hogy az igazság meghaladja a rendelkezésre álló valamennyi bizonyíték körét; azaz nem értelmes az a feltevés, hogy egy állítás, amelyet minden elképzelhető bizonyíték alátámaszt, hamis legyen. A tudás ilyenfajta elemzésével tehát a szkepticizmus veszélye voltaképpen föl sem merül.)

A másik stratégia nyilván az, ha elfogadjuk a szkeptikus által megállapított föltételt, majd megmutatjuk, hogy valójában igenis teljesíthető. (Gondolhatunk például azokra az érvekre, amelyek elfogadják kiindulópontul, hogy a tudás lehetőségének bizonyításához ki kell küszöbölni a „gonosz démon” típusú szkeptikus hipotézist, s tényleg meg is próbálják kiküszöbölni – a descartes-i gondolatmenet érzésem szerint idetartozik.)

A következőkben azonban nem az antiszkeptikus érvekről lesz szó, hanem egy olyan érvről, amely meglátásom szerint a legáltalánosabb szkeptikus konklúziót alapozza meg. A tudás esetében a szkeptikus konklúzió az volt, hogy nem tudjuk a tudás filozófiai fogalmát megalkotni, azaz nem tudjuk megállapítani, mi is a föltétele annak, hogy helyesen alkalmazzuk a tudással kapcsolatos kifejezéseket. Természetesen nem csak a tudással kapcsolatban létezik szkeptikus álláspont; vannak más fogalmak is, amelyek ellenállnak a filozófiai fogalomalkotásnak. A legáltalánosabb szkepticizmus az lenne, ha megmutatnánk, hogy nemcsak egyes fogalmakkal nem tudunk zöld ágra vergődni, hanem általában a filozofálásnak ez a módja – az alkalmazás föltételeinek explicitté tétele, annak fölfedezése, hogy mi azokban az esetekben a közös – lehetetlen.

Az érv, amely erre az eredményre vezet, a wittgensteini szabálykövetés-probléma egy változata vagy értelmezése.

Az, hogy egy fogalom (helyes) alkalmazásánál valamiféle szabályt követünk, elég természetes föltevés. Nyilván nem mindegy, hogy mondjuk a vizsgázó diákra azt mondjuk, hogy tud valamit, vagy azt, hogy nem – a két eset közötti különbség neki alkalmasint igen fontos lehet. Ha egy fogalommal ismerősek vagyunk, ez azt jelenti, hogy egy új szituációban is képesek vagyunk eldönteni, hogy a fogalom alkalmazható-e vagy sem. Az érdekes és lényeges dolog az, hogy ezeket az alkalmazásokat illetően meglehetősen egyetértés uralkodik az emberek között – ami azért nem elhanyagolható, mert ez a megegyezés teszi lehetővé a nyelvhasználatot és a kommunikációt. A jelenségre kézenfekvő magyarázat az, hogy van valamiféle szabály, amit mindenki elsajátít, s ami az egyes alkalmazásokat meghatározza. A szabály föltételeket ad az alkalmazásra – bár nem föltétlenül explicit föltételeket – , s amit az egyes esetekben meg kell állapítani, az az, hogy vajon ezek fönnállnak-e. Hol van itt a probléma? Úgy képzeljük, hogy a szabály valami vezérfonal, amely fölfűzi az egyes alkalmazásokat. Ha azonban áttekintjük azokat az eseteket, amikor egy fogalmat valaha használtunk vagy a használatát jogosnak éreztük volna, ez a föltehetően véges számú eset *önmagában* nem határozza meg a további használatot; egy új szituációval szembenézve többféleképpen is határozhatunk, s mindegyik elhatározást képesek leszünk úgy magyarázni, hogy összhangban legyen a korábbi használattal.

A kérdés az, hogy ha nézeteltérés támad az alkalmazást illetően, hogyan dönthetjük el a vitát? Ha ketten is erősködnek, hogy: nézd csak meg, valójában az én szabályomat követtél idáig – találhatunk-e valami *tényt* erre vonatkozóan? Wittgenstein szerint a kérdésre a válasz nemleges. Wittgenstein filozófiájában az egyik központi probléma az, hogy hogyan képes egy (nem-természetes) jel

funkcionálni. Abban ugyanis, hogy a vizsgán elhangzó „gratulálok” vagy „megbukott” szavak egészen más következményekkel járnak, semmiféle, hogy úgy mondjam fizikai kényszer nincsen. A kirakósjátékban egyetlen darab passzol egy bizonyos helyre, de a szavak és alkalmazásuk között nincs ilyen közvetlen kapcsolat. Hogyan teremtem meg az összefüggést a kiejtett hangsor és a sikeresen vizsgázó diák öröme között? A szokásos magyarázat szerint a jelet valahogy *interpretálnom* kell – csakhogy Wittgenstein erre azt kérdezi, hogy hogyan teremtem meg a kapcsolatot a jel és az interpretáció között? Ahhoz, hogy a nyelv működjön, ugyanúgy kell a jeleket interpretálnunk; ha látunk egy útjelző táblát, ugyanarra kell elindulnunk. A baj az, hogy az útjelző tábla többféleképpen is értelmezhető, s hiába próbáljuk meg az egyik értelmezést egy másikkal, az első szabályt egy következővel alátámasztani, aki az ellenkező irányba indult el, ugyanígy fog cselekedni.

Ha tehát föltesszük, hogy egy jel, egy fogalom alkalmazása során olyan módon követünk egy szabályt, hogy valamilyen interpretációt kapcsolunk a jelhez, s ez az interpretáció rejtett elemként mindig jelen van és meghatározza az egyes alkalmazásokat, nos, ezzel a föltevessel oda lyukadunk ki, hogy semmiféle biztosíték nincs arra nézve, hogy az emberek többsége egyet fog érteni az alkalmazásokat illetően, ezen az alapon ugyanis nem eldönthető, hogy *melyik* a helyes alkalmazás. Ezzel szemben *tény*, hogy egyetértünk, és tény, hogy van olyan, hogy helyes alkalmazás. Következésképpen az interpretációs elmélet nem tartható. Akkor viszont mi marad?

„Semmi sincs rejtve”, hangzik a *Filozófiai vizsgálódások* egyik megállapítása, és ez a tétel rendkívül találóan fejezi ki Wittgenstein késői filozófiájának lényegét. Általában föltesszük, hogy egy fogalom alkalmazása a látható *következménye* valami rejtett elemnek, mondjuk annak, hogy ismerjük a fogalom jelentését; mint ahogy egy betegség külső tünetei, pl. kiütések a bőrön, következményei annak, hogy vírusok kerültek a szervezetbe. Wittgenstein szerint azonban semmi sincs rejtve; nincsenek vírusok, csak tünetek, nincs interpretáció és vezérfonalként végighúzódo szabály, csak a pusztá alkalmazások esetei. A használat helyességéről egyedül az dönt, hogy összhangban van-e a többi ember használatával, és nem azért van egyetértés, mert követünk valami szabályt; azért van olyan, hogy szabály, mert egyetértünk. Az egyetértés pedig úgymond természeti tény.

Mindez viszont azt jelenti, hogy egy fogalom alkalmazásának nincsenek általánosan megragadható, mind ez idáig rejtőzködő és a filozófus által napvilágra hozandó föltételei. Wittgenstein egyszer megjegyezte, hogy az ő módszere pontosan Theaitétos módszere, aki arra a kérdésre, hogy mi a tudás, felsorolással válaszolt. Nem érdemes az iránt kutakodni, hogy mi a közös a tudás eseteiben, mert a válasz nyilvánvaló: hogy tudniillik ők a tudás esetei. Nem csoda, hogy a szkeptikus nem tudja megragadni a tudás föltételeit, hiszen nincsenek ilyen föltételek, s ez nemcsak a tudásra vonatkozik, hanem az összes többi fogalomra is.

Ha összehasonlítjuk a szkeptikus illetve az antiszkeptikus érvek főbb lépéseit a wittgensteini konklúzióval, akkor világossá válik, hogy miért nincs az értelmezők között egyetértés azt illetően, hogy vajon Wittgenstein antiszkeptikus érveket prezentál vagy ellenkezőleg, ő a legnagyobb szkeptikus, akit a föld a hátán hordott. Mind a szkeptikus, mind ellenfele úgy fog hozzá a vizsgálódáshoz, hogy föltételeket állapít meg; csakhogy pontosan ez az, amit Wittgenstein érve lehetetlenné tesz. Ezáltal mindkettőjük útja a kezdet kezdetétől fogva el van vágva. Persze végül is a szkeptikusnak igaza van abban, hogy a megállapított föltételek nem alkalmasak tudás és nem-tudás szétválasztására, de igazából fölöslegesen töri magát ennek kimutatásával, s félrevezető manővereket alkalmaz. Hogy ezt az álláspontot nagyon szkeptikusnak vagy nagyon antiszkeptikusnak tartjuk, az ízlés kérdése.

Elérkeztünk a dolgozat végére, és talán illene valamit mondani arról, hogy mennyiben elfogadható vagy érvényes ez az érv. Igazi választ erre nemigen tudnék adni; inkább hadd folyamodjak ahhoz a találó megjegyzéshez, amit Hilary Putnam idézett valahol valakitől: ami az egyik filozófusnak *modus ponens*, az a másiknak *modus tollens*. Wittgenstein a szabálykövetéssel kapcsolatos problémákból arra a következtetésre jutott, hogy a tudás esetei között semmi közös nincsen – azon túl, hogy ezek a tudás esetei. Nincsen magyarázat arra, hogy miért értünk általában egyet egy fogalom alkalmazásában; nincsenek vírusok vagy bacilusok, amelyek előidéznék a tüneteket. Számomra mindez végtelenül inplauzibilisnak tűnik, olyannyira, hogy a konklúzió diszkreditálja az érv első részét. A wittgensteini *modus ponens* – problémák vannak a szabálykövetéssel, ergo nincs közös egy fogalom alkalmazásainak eseteiben – számomra *modus tollens*: az nem lehet, hogy ne legyen semmi közös, ergo a szabálykövetésnek működni kell. Tudom, hogy ez éppenséggel nem a lelegegánsabb érv, de pillanatnyilag ez minden, amit fel tudok ajánlani.

Irodalom

Putnam, Hilary: *Reason, Truth and History*. Cambridge University Press 1981
Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*, ford. Neumer Katalin, Atlantisz, Budapest 1992